

MARGÓCSY ISTVÁN

Az apostol lappangása a 19. században

Az apostol Petőfinek alighanem legrejtélyesebb s legösszetettebb műve, amelynek recepció és interpretációs története legalább olyan érdekes és tanulságos, mint maga a mű.

Petőfi költészetének interpretációja a 19. század közepe óta a 20. század utolsó harmadáig, az időnként rendkívül élesen különböző magyarázatoknak dacára is, folyamatosnak mondható, s az egymást követő interpretációk aktívan reagálnak is a megelőzőkre: ennek következtében a Petőfi költészetéről rögzült összkép mintegy másfél évszázad során lényegében egységes maradt, mind az irodalomtörténeti pozícionáltságnak, mind pedig a líra-megközelítés stratégiájának tekintetében.

E homogén kép azonban *Az apostol* esetében rendre csorbát szenvedett. A mű különössége, amely mind tartalmilag, mind poétikailag markánsan *mást* mutatott fel, mint az életmű túlnyomó többsége, vagy ahhoz vezetett, hogy a művet az életmű egészének értelmezése során nemcsak leértékelték (akár esztétikailag, akár ideológiailag), hanem egyszerűen mellőzték s hallgattak róla, esetleg – lélektani okokra való hivatkozással (ahogy a *Felhők* esetében is gyakran történt) – válságtermékként s (nem könnyen) megbocsátható emberi gyengeségként kategorizálták, s ennek belátásával lemondtak az árnyalt elemzéséről;¹ vagy pedig, éppen ellenkezőleg, ideológiai-tartalmi radikalítására fókuszálva ideológiai-politikai állásfoglalásként rögzítették, s a kikövetkeztetett állásfoglalás politikai értékelését adták meg, s épp emiatt mondtak le arról, hogy a mű poétikai újságát és másságát komoly elemzésnek vessék alá.² Csak a 20. század utolsó harmadától kezdődően, a marxista hegemonia

¹ Lásd például jelentős irodalomtörténészek véleményét: Péterfy Jenő: „Petőfi 'Apostol'-ában mindenütt teljesen idegen eszmék képviselője. Itt megszűnik a magyar néppel érezni, elfeledi igazi hősét, 'János vitéz'-t, s egy rongyokban született, a zsarnokság és királyság ellen mennydörgő gamint szerepeltet a nép képviselője gyanánt”. PÉTERFY Jenő, *Petőfi Sándorról*, németből fordította Dr. BARÓTI Lajos, Budapest, Franklin, 1913. (Először megjelent: *Das moderne Ungarn*, Hg. Dr. Ambros NEMÉNYI, Berlin, 1883, 18–20.); Horváth János: „Erkölcsi bénaságban szenved mindazt illetően, ami az embernek legközelebbi emberi kötelessége. E holdkóros, dühös rajongónak szemeláttára hal éhen gyermeke ... s nem riad fel benne a kötelességérzet, hogy dolgozni menjen ... Apostola korántsem oly feddhetetlen ember, mint ő. Nevezetes dolog, hogy mikor hősébe tulajdon lelkét igyekszik belélelni, ennyire eltökéletlenül magát”. HORVÁTH János, *Petőfi*, Budapest, Pallas, 1926, 480–481.

² A legfontosabb apologetikus ideológiai művek a 20. század második feléből: FORGÁCS László, *Ünnep után: Petőfi Apostola és a Márciusi Ifjak világnézete*, Budapest, Gondolat, 1960; PÁNDI Pál, „Kisértjárás” Magyarországon: Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban, Budapest, Magvető, 1972, II, 243–287; BALOGH Ernő, *Petőfi, az „ember” és a „polgár”: A költő forradalmiságának kérdéséhez*, Irodalomtörténet, 1981/2, 353–376.

kihunyásával, a műelemző módszerek megújulásával születtek meg azok a fontos elemzések, amelyek a mű poétikai összetevőinek tüzetes számbavételével szerkesztették meg elemzésüket, s többféle interpretációs stratégiát alkalmazván, új utakat nyitottak a mű újraolvasása előtt.³

Úgy vélem, *Az apostol* megközelítésének problematikus voltát elsősorban a mű 19. századi jelenlétének és lappangásának elemzésével lehetne megvilágítani. Mivel a mű csak a keletkezése után 25 évvel került integer formában a közönség elé, az addigra már nagyon határozott stratégiával kidolgozott Petőfi-képbe egyszerűen nem volt integrálható, továbbá a Petőfi-képre alapozott nép-nemzeti irodalom nagy narratívájába sem volt beilleszthető, s ezért nem egy esetben mind a magyar irodalomtól, mind pedig Petőfitől magától *idegen* jelenséggként kezelték.⁴ Az akkoriban felmerülő (vagy fel nem merülő) dilemmák, melyeknek tisztázására nem került (nem kerülhetett) sor, a 20. századra is tovább hagyományozódtak, s jelentősen megnehezítették a műhöz közelebb kerülő olvasás és elemzés esélyeit.⁵

Az apostol rejtélyeinek egyik legizgalmasabb, de persze megoldhatatlan kérdése a szinkrón recepciót érinti: szinte megdöbbentő, mily kitartóan és egybehangzóan hallgatnak a kortársak, Petőfi barátai arról, vajon olvasták-e, s véleményezték-e az elkészült művet. Petőfi kidolgozott önpropagandájának ismeretében tulajdonképpen elképzelhetetlennek tűnik, hogy Petőfi a mű befejezte után mintegy háromnegyed évig, mikor még elég sokszor, intenzíven részt vett az irodalmi életben és társaságokban, senkinek nem mutatta volna meg írását (amelynek elkészültét levélben még be

³ Csak néhány fontos tanulmányt emelnék ki, hangsúlyozván, hogy ezen írások módszertani sokfélesége is szerencsésen hat a Petőfi-kép rögzült homogeneitásával szemben: ZENTAI Mária, *Fény és árnyék szimbolikája Az apostolban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1977/1, 72–89; ZENTAI Mária, *Az epikus Petőfi = Közgyűlési előadások 1998*, szerk. GLATZ Ferenc, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1999, I, 39–57; VERES András, *A másik Petőfi: A helység kalapácsa, Az apostol*, Budapest, Ikon Kiadó, 1993; HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Az apostol körül, A Tiszatáj Diákmelléklete*, 1998/3, 1–19; KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor: Az apostol*, Budapest, Akkord Kiadó, 1998; Z. KOVÁCS Zoltán, *Prófécia és irónia között: A példázatos értelmezés lehetőségei Petőfi Sándor Az apostol c. művében = Z. K. Z., „Vanitatum vanitas” maga is a humor...: Az irónia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában*, Budapest, Osiris, 2002, 106–121; SZILÁGYI Márton, *Zsarnokölés mint Isten elleni lázadás: Az apostol = Sz. M., A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Budapest, Osiris, 2021, 178–197.

⁴ Jókai Mór: „Ez utolsó költeményét bámuljuk, mint az északfényt, de nem melegsünk nála. Egész eszmejárása, maga az eszményített hős nem a mi észjárásunk, nem a mi vérünk: idegen valami”. JÓKAI Mór bevezetője = PETŐFI Sándor *Összes Művei: Költemények*, s. a. r. HAVAS Adolf, Budapest, Athenaeum, 1892, I, LXX; FISCHER Sándor: „Az 'Apostol' mint irányköltemény oly eszmék szolgálatában áll, melyek mellett lehetetlenség megőrizni a szép határait ... Az 'Apostol' idegen érzék befolyása alatt született, s ezért nem is talált utat a magyar nép szívéhez és lelkéhez”. FISCHER Sándor (=Alexander Fischer), *Petőfi élete és művei*, németből ford. TOLNAI Lajos, előszóval ellátta JÓKAI Mór, Budapest, Grill Károly, 1890, 554–568, itt: 555.

⁵ E kérdésről több mint egy évtizede írtam már egy dolgozatot – a jelen tanulmány annak folytatásaként és kiegészítéseként tekintendő. MARGÓCSY István, *Az apostol sorsa*, Holmi, 2011/9, 1071–1087; (Újraközlés: Uő., *Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011, 257–289.)

is jelentette Aranynak), hiszen érintkezésben volt Jókaival, Arannyal, Vörösmartyval, Jámbor Pállal, Pálffy Alberttel s másokkal. S mégis, azt kell tapasztalnunk, hogy az irodalmi élet egyik szereplője sem emlékezett meg róla (Arany János is, mikor Lévy Józseftől megkapja az 1851-es betiltott kötetet, s olvashatja Lévy lesajnáló véleményét is, hallgat arról, hogy Petőfitől már értesült volna a műről);⁶ olyannyira, hogy Hatvany Lajosnak hatalmas emlékezés-gyűjteményében sincs *egyetlen* egy említés sem *Az apostol* megírása és fogadtatási körülményeiről.⁷ S ugyanilyen hiánnyal találkozunk a korai Petőfiről szóló írásbeli diskurzusban is: az egymás után keletkező Petőfi-pályaképek mind mellőzik a művet – bár a hallgatást némileg magyarázhatja a szöveg kiadatlan, sőt betiltott (bezúzott) státusza is (sem Gyulai Pálnál, sem Erdélyi Jánosnál, sem Salamon Ferencnél, sem Jókai Mórnál, sem Toldy Ferencnél nem fordul elő, s Vahot Imre sem fogja említeni későbbi Petőfi-életrajzában). Mindezek alapján nem lehet tudni, vajon hányan s hogyan olvasták *Az apostolt*. Sőt, még az is feltételezhető, hogy ismeretének lehetett valamelyes kockázata, hiszen mikor Greguss Ágost végre (persze csak jó pár évvel a kiegyezés után!) kiadja a mű teljes s csorbítatlan szövegét, egyszerre büszkélkedik politikai bátorságával, s mentegetődzik azért, hogy ily ellentmondásos művet a nyilvánosság elé bocsátani – saját esztétikai ítéletével szembe menve – merészelt: „félénkséggel remélem senki nem fog vádolni, a ki például számba veszi, hogy az *'Apostolt'* egészen s változatlanul közöltem, bár e költemény a királygyilkosság apotheozisa. Csakhogy nem sikerült apotheozisa, mert egyes rajzai bármi kitűnök, erkölcsi képtelenség dicsőítése nem sikerülhet. Azonfelül az elbeszélte eset régi, s a mi viszonyainkhoz semmi köze”⁸.

Az említett elhallgatásból ugyanakkor nem lehet következtetni a mű teljes eltűnésére sem: egyrészt ki lehet s kell zárunk annak lehetőségét, hogy a fent említett jeles irodalmárok – rokoni-baráti kapcsolataik révén – ne juthattak volna *Az apostol* valamilyen ismeretéhez; másrészt pedig van két oly adatunk, amelyek épp azt sejtetik, hogy *Az apostolt* nem kevesen olvasták. Arany Lászlónak 1872-ben (tehát még az Összkiadás megjelenése előtt) íródott verses regényében (*A délibábok hőse*) ugyanis a következő olvasható a főhős ifjúkori (kikövetkeztethetően ötvenes évekbeli) olvasmányainak felsorolása között:

⁶ Lévy 1850-ben értesíti Aranyt („Olvastam a correcturában több új költeményét; olvastam az *Apostolt* és *Lehelt*. Amaz leghosszabb költeménye, de nem legjobb. Nincs abban semmi egyéni, semmi jellemző; egy hosszú, mysanthrópiával teljes lyrai vers. Lehel töredék, nagyszerű költeménynek nagyszerű kezdete. Többet ér amannál.” – Lévy József – Arany Jánosnak, 1850. aug. 3. = ARANY János *Összes Művei: Levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Budapest, Akadémiai, 1975, 381.), s mikor Arany jóval később megkéri Lévyt, hogy szerezzen számára egy ily tiltott példányt, nem említi *Az apostolt*. Arany János – Lévy Józsefnek, 1852. júl. 13. = ARANY János *Összes Művei: Levelezése II. (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Budapest, Akadémiai, 1982, 71–73.

⁷ HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, Budapest, Magvető, 1967, II, 493–497. (*A szociális hősköltemény* című fejezet címe csalóka: benne csak Hatvany saját értelmezése olvasható!)

⁸ GREGUSS Ágost, *Előszó Petőfi nagy kiadásához* = G. Á., *A balladáról és egyéb tanulmányok*, Budapest, Franklin társulat, 1886, 516.

Olvasni nem volt éppen ellenére,
 Kivált költőket, főleg a bizarrt;
 Ha Heine, Byron juthatott kezére,
 Vagy más poéta, rosszabb, de hazard,
 Ő nyelte azt, s az volt nagyon inyére,
 Ki szitkokat meg gúnyt bőven pazarlt,
 Kinek kezében a költészet ostor,
 Petőfiből az *Őrült* és *Apostol*.⁹

S mindehhez nagyon hasonlóan hangzik fel az Összkiadás megjelenésének évében, 1874-ben egy másik vélekedés is, amely *Az apostolnak* nemcsak ismeretét, hanem népszerűségét is állítja. Meltzl Hugó, a Gyulai-iskola Petőfi-képének éles bírálója, ha elítélőleg is, de el kell hogy ismerje, hogy az ő általa helytelenített, mert politikailag szerencsétlennek vélt Petőfi-műveknek is van pozitív fogadtatása: „Mindhárom eszmének (=abstract philanthropismus, abstract theokratikus monotheismus, abstract eudämonismus) számtalan gyomától hemzsegnék az ilyen termékek, mint a *'Bolond Istók'* és *'Apostol'*, melyek Petőfinek legkedveltebb, de leggyengébb művei.”¹⁰ Mindkét vélemény megfogalmaz fenntartásokat (is) Petőfi művével kapcsolatban (hisz még a toleráns Arany László is a *bizarr* kategóriája alá rendeli a művet), ami azt jelzi, hogy a már kialakult kanonizálási stratégiák által meghatározott nyílt (és hivatalosnak tetsző) aktuális kánonba ugyan nem fért be a mű, de az olvasóközönség körében működő lappangó kánon körében elismeréssel foroghatott.

S ezt támaszthatják alá a szórványosan fellelhető kéziratos másolatok is. A mű eredeti autográf kézirata Szendrey Júlia birtokában volt (ez ma az OSzK-ban található): de mivel ez a példány teljesen tiszta, s beavatkozástól mentes, ezért kellett, hogy legyen egy másik változat is, amelynek alapján a cenzurális és egyéb változatokat a nyomda számára előkészítették.¹¹ Az *Újabb költemények* megmentett példányainak néhány másolata a Petőfi Irodalmi Múzeumban megtalálható. Az egyik példány, amelyet Arany János tanítványai másoltak le a tanár úr kötetéről, tökéletesen utánozza a nyomtatott könyvet (még a könyvkötő is lemásolta a nyomtatott példány technikáját), s a másik kézirat is könyvet imitál: a nyomtatott könyv lapszámait is átveszi; a nagyalakú példány (pár oldalt érintően hiányos) másolata azonban több kéz írását mutatja fel – nem valószínűtlen tehát annak feltételezése, hogy e „kezek” a maguk számára külön példányt is létrehoztak; s *Az apostolnak* és *Lehel vezérnek* külön-külön füzetbe másolt szövege a versek közé van kötve, más formátumban. A nagyalakú másolt könyvbe pedig a lapok közé be van ragasztva egy kis papírszalag, rajta gépirással: „A költő verseit az 50-es években sokan másolták le” (hogy az információ kitől s honnan származik, kideríthetetlen).

⁹ ARANY László, *Válogatott művei*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Budapest, Szépirodalmi, 1960, 131–132.

¹⁰ MELTZL Hugó, *Petőfi tanulmányai*, kiad. BARABÁS Ábel, Budapest, Kunossy, Szilágyi és társa, 1909, 172–173.

¹¹ Szilágyi Márton szíves szóbeli közlése.

S hogy a megmaradt másolatokon kívül is *kell*t legyen valamely mozgás a kéziratos terjedés során, azt az bizonyítja, hogy a PIM egyik példányában, amely egyébként, természetesen, a mű cenzúrázott szövegét tartalmazza, található egy javítás, amely csak úgy jöhetett létre, ha valaki látta a cenzúrázatlan *eredeti* szöveget. A V 4559/56. jelzeten található példány 81. lapján azt láthatjuk, hogy a folyamatosan írott szövegbe később áthúzással belejavítottak: „Mi volt ezen művekben? az, / Hogy a papok ~~nem~~ emberek, / ~~De~~ ~~ör~~ögök, / S a királyok nem istenek..” – vagyis a másoló először a hiteles szöveget kellett, hogy szemé előtt tartsa, s később valaki mégis a cenzúrázott (nyomtatott) változat javításait iktatta be; kérdés tehát, hogy a Szendrey Júlia példányának nem készültek-e további másolatai. Hiszen hogy a másolatok iránt mutatkozott igény, azt Szemere Miklósnak (Petőfi féltékeny ellenfelének) kicsit homályos levele is bizonyítja. „Versem kiírását szinte [hagyd el], nem készülhettem el az utasítással. Hiszen ha van rá embered, majd később hazulról is kérheted rá levellel. – Petőfi második kiadott s betiltott kötetét értettem”¹² – a levél szerint tehát a kötet megszerzésének lehetősége mások számára sem tűnhetett kizártnak. A mű esetleges szélesebb körű kéziratos terjesztésének paralleljére érdemes felidézni Arany János nyomtatásban nem közölt versének (*A honvéd özvegye*) ismertségét. A verset az ötvenes években többször másolták, szavalták is nyilvánosan, s amikor a költő halála után a vers megjelent, a közlő újság ezt írta hozzá: „kéziratan országszerte elterjedt, s több helyen szavalták is, sőt, ha jól emlékezünk, valaki a 60-as években, midőn Arany a *Koszorút* szerkesztette, közlés végett neki is beküldte, mint egy ismeretlen költő szép művét”.¹³

A kéziratos másolatokat követte a hatvanas évek elején az első, erősen megcsonkított és felelőtlen szöveggondozású megjelenés Müller Gyula *Alkotmányos nagy naptár* című nagy terjedelmű kiadványában (1862), ahol *Az apostol* első helyen, hatalmas méltatást tartalmazó bevezetővel jelent meg: itt, az erőteljes király-, egyház- és istenellenes részek ki lettek húzva (a kihagyásokat jelezték), s betoldásként, néhány helyen Szilveszter legvégső, radikális gesztusai „örjöngő”, „örült” jelzőket kaptak (pl.: „Sylvester, az örült ezt kiáltja: Haljon a király!”). A naptár, amely az épp enyhülő politikai környezetet maximálisan kihasználta, s a több mint 120 nagy oldalt kitevő irodalmi részben kizárólag 1848–49 emlékezetével kapcsolatos írásokat közölt (például a szerző nélküli *Történelmi jegyzetek*, Remellay Gusztáv: *Damjanics János és a szabadkai diadal*, Balázs Frigyes: *A rejtélyes öreg úr* című Bemről szóló elbeszélése, Szász Károly: *Pohárdala* 1850-ből stb.), nyilvánvalóan komoly figyelmet kelthetett, s mivel feltehetőleg jelentősen nagy példányszámban jelent meg,¹⁴ hozzájárulhatott a mű szélesebb körű olvasottságához is. A közleménynek nyilvános visszhangja egy cikkben látott csak napvilágot: Arany János – az egyetlen hiteles kézirat ismeretében – igen kemény

¹² Szemere Miklós – Erdélyi Jánosnak 1853. aug. 4. = ERDÉLYI János *levelezése*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Budapest, Akadémiai, 1962, II, 95.

¹³ ARANY János, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Budapest, Akadémiai, 1951, 437.

¹⁴ KOVÁCS I. Gábor, *A magyar kalendárium főbb típusai a 19. században*, *Történelmi Szemle*, 1980/1, 150–164.

bírálatban részesítette a közlést, s miközben tudomásul vette, hogy a cenzurális tilításokat nem lehetett nem figyelembe venni, kifogásolta a kézirat kezelésének figyelmetlenségeit, verstani torzításait, s hangsúlyozta, hogy nem lett volna szabad bármit is *beleírni* a szövegbe. Arany semmilyen szempontból nem értékeli vagy interpretálja a költeményt, semmilyen véleményt nem mond róla, csak azon az alapon érvel, hogy nagy költőnek műveit csak integer formában szabad reprodukálni: „Mielőtt azonban kiadáshoz fogna, kétszer is meg kell gondolnia, vajon a munka világot láthat-e úgy, a mint szerzője megírta vagy a körülmények kihagyást, változtatást követelnek. Az utóbbiak sohasem jogosak a szerző irányában; de kevésbé lényeges helyeken parancsoló kényszerből a kihagyás elnézhető; a változtatás soha. Kinek van joga Petőfivel azt mondatni, a mit ő nem mondott? Elhallgattatni lehet, de meghamisítani nem. Hát még, ha a változtatás oly nemű, hogy a költemény alap gondolatját támadja meg”. Tartalmi kérdést e téren is csak egyet érint, mikor így szól: „a kiadás is nem csak hiányos, csonka, hanem alap gondolatjában is elferdített fogott volna lenni. A darab hőségnek abban is oly lelkiállapot tulajdoníttatik végül, mely Petőfinek gondolatjában sem volt” – s itt aligha lehet másra gondolni, mint az örültség beiktatására.¹⁵

Arany e véleménye volt az első nyilvánosságot látott megnyilatkozás *Az apostol* korai recepcióját illetőleg, amely azonban a kiegyezésig nem nyert folytatást. Pedig – ha szűk körben is – bizonyára folyt valamilyen diskurzus a műről, hiszen mikor Zilahy Károlynak megjelent a Petőfiről szóló könyve, abban egy – egyébként semmitmondó – mondatban már említést kapott a mű („A budai hegyeken laktában fejezte be »Apostol« című terjedelmesebb elbeszélő költeményét és kezdett meg többeket...”).¹⁶ Ám épp ez az említés mutat rá arra, hogy az irodalmi életben tematizálták a művet, hiszen Szendrey Júlia, mikor reflektált Zilahy kéziratára, arra is hivatkozik, hogy Zilahy véleménye épp Gyulai Pálnak nem nyilvános ítéletét követi:

Hogy az *Apostol* nincs bevégezve, azt most hallom először. Sándor legalább azt hitte felőle, hogy be van végezve, és nem volt szándéka soha, azt más képen végezni be, vagy csak egy betűt is még hozzá tenni. De azon még inkább csodálkozom, hogy e mű fitymálásában mennyire találkoznak Gyulai és Zilahi! – Zilahi azt állítja egy helyen, hogy S.nak prózai, valamint verses elbeszélő műveiben is csak azon egyének és helyek sikerülnek, a hol a vonásokat önmagából vagyis önmagáról szedi – hogyan lehet tehát, hogy az *Apostol* annyira elhibázott és minden érték nélküli mű, miután éppen ebben, az *Apostol* minden szavában minden tettében, habár történetében nem is, önmagát rajzolja.¹⁷

¹⁵ ARANY János, *Alkotmányos nagy naptár* = A. J. *Összes Művei: Prózai művek II*, s. a. r. KERESZTURY Mária, Budapest, Akadémiai, 1961, 343–348.

¹⁶ ZILAHY Károly, *Petőfi Sándor életrajza*, Pest, Emich Gusztáv, 1864, 151.

¹⁷ H. TÖRÖ Gyöngyi, *Zilahy Károly Petőfi-életrajzáról (Szendrey Júlia kiadatlan feljegyzései)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1964/1, 54–64.

S hogy a társasági diskurzus működött, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a levélben kifogásolt részletek mind kimaradtak a könyv végleges szövegéből. Ám hogy e diskurzus korlátozott hatású lehetett, azt az is bizonyítja, hogy Kertbeny Károly, Petőfi buzgó fordítója és propagátora is többféleképpen nyilatkozik: néhány Petőfi-ismertetésében még csak meg sem említi,¹⁸ máshol nagyon erős – s a betiltást is mintegy megértő – kritikát gyakorol felette,¹⁹ máshol viszont, még 1866-os könyvében is, elkobzott *töredékként* hivatkozik rá a művek felsorolásában (hogy e tévedés Zilahy-féle feltételezés továbbélésének vagy épp a teljes, cenzúrázatlan mű nem ismeretének következménye, eldönthetetlen).²⁰ S a helyzetet tovább bonyolítja, hogy *Az apostol* első német fordítása, amely több évvel hamarabb jelent meg, mint a magyar Díszkiadás, már a teljes, integer szöveget tartalmazza, a cenzurális húzások nélkül, az „őrültséget” nem is említve (mind a királyellenes, mind az egyházellenes kirohanások benne vannak, az Isten megátkozása is). Theodor Opitz, aki – előző Petőfi-fordításainak elismeréseként már 1867-ben – a Kisfaludy-Társaság tagjává is lett választva, úgy látszik, a fordításához (1870, 1873) megszerezhetette (hogy kitől és honnan, nem ismeretes) a hiteles kéziratot vagy másolatát, s a külföldi megjelentetés érdekében nem kellett a hazai cenzurális viszonyokhoz alkalmazkodnia.²¹

Azt azonban figyelembe kell venni, hogy a több kéziratot másolat, valamint a cenzúrázott és meghamisított változat elterjedése új, más kontextust teremtett Petőfi köré, mint amelyet az 50–60-as évek irodalmi kanonizációja konstruált és propagált. Egyrészt a kéziratot irodalom „tiltott” olvasása egyértelműen politikai kategóriák közé helyezte a Petőfi-költészetet,²² s a politikai pikantéria révén más, radikálisabb esztétikai értékrendet

¹⁸ Alexander PETŐFY, *Gedichte, nebst einem Anhang Lieder anderer ungarischer Dichter*, übertragen von KERTBENY, Frankfurt a. M., Rütten, 1849; Alexander PETŐFI'S *Erzählende Dichtungen*, übersetzt von K. M. KERTBENY, München, Franz, 1860.

¹⁹ „e mű a királygyilkosság felmagasztalása”; „annyira szertelen és felháborító, hogy a legelnézőbb kritika is elítelné az erkölcs és az esztétika nevében, ha a cenzúra a szinte karikatúráig torzult képzetnek e torzszülöttjét a nyilvánosság elé engedné”; „nem kellene káros következményektől tartani, mert a költemény nem annyira fellekesít, mint inkább nevetésre ingerel”. Lásd: *Dichtungen* von Alexander PETŐFI, Leipzig, Brockhaus, 1858, 517. A szöveg fordítását közli és kommentálja: TURÓCZI-TROSTLER József, *Petőfi belép a világirodalomba*, Budapest, Akadémiai, 1974, 181.

²⁰ „Der Apostel. Fragment (saisirt)”. Karl Maria KERTBENY, *Alexander Petőfi's Sechzehn erzählende Dichtungen*, Prag & Leipzig, 1866, LXIII.

²¹ *Der Apostel, Letzte Dichtung* Alexander PETŐFI'S, Deutsch von Theodor OPITZ, Zürich, 1870; Frauenfeld, 1873. Megemlítendő, hogy e könyv Gottfried Kellernek van ajánlva, a bevezetőben Kellerhez szóló vers kíséretében! Továbbá az is figyelemre méltó, hogy Opitz megelőző fordításgyűjteményében és száz oldalas Petőfi-életrajzában még meg sem említi e művet: *Alexander Petőfi*, Von Theodor OPITZ, Bern, Haller'sche Verlagsbuchhandlung, 1868. – Opitzről lásd D. SZEMZŐ Piroska, *Petőfi költeményei világirodalmi útjának egyik állomása*, Magyar Könyvszemle, 1973/1, 19–40. Megjegyzendő, hogy e tanulmány sem figyel fel a fordított szöveg teljességének korabeli újdonságára.

²² Amint Tolnai Lajos fogalmaz az 50–60-évek fiatal irodalmáiról: „az irodalomban elemi, visszafojthatatlan erővel hódított a Petőfi bátor, egetverő műzsája. [...] Az új költészet tiszta, határozott, egyenes beszédet keresett, s ezt Petőfinél találta meg teljes mértékben. Nem a szépet, nem a bájost kerestük mi benne: hanem a magyart, a lelkesítőt, a királyok, zsarnokok gyűlölőjét”. TOLNAI Lajos, *A sötét világ* (1894–95), kiad. SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, Mentor, 2004, 61.

sugallhatott (épp ezt próbálta elkerülni a Gyulai Pál által szorgalmazott interpretációs stratégia), másrészt pedig – épp az örült kategóriájának mozgósításával – a népiesség és családiasság területéről visszaterelte Petőfi életművét a szélsőséges romantika birodalmába. Ne felejtjük el, hogy akkoriban Petőfi költészete kapcsán az örültség említése (ha *Az apostolt* illetőleg hamisításnak bizonyul is) egyáltalán nem lehetett kivételes és igaztalan vélekedés: hiszen ő maga is jó párszor párosította a vad szabadságvágyat, a lázadó attitűdöt, a korlátlan élet igényét és a költői zsenialitás kiszámíthatatlanságát az örülettel. Ismeretes, hogy *Az örült* című költeményének rögtön hatalmas sikere lett,²³ s az ötvenes években e siker oly divatot teremtett, hogy maga Gyulai Pál szánta el magát bírálatára: „Petőfi írt egy Örült című költeményt, mely nem egyéb, mint egy örült ember lyrai monológja, s mint ilyen igen jeles. Lyrikusaink annyira megszerették e költeményt, hogy a tébolyt a legköltőibb érzésnek kezdék tartani.”²⁴ Más versében viszont az örültség állapotát magával a költészettel identifikálja (*Az éj*: „Csak az örült / Hallja, / Amidőn / Rá a lázas / Rémes / Óra jön ... Még egy hallja / Még egy / harmadik: / A költő ha / Ébren / Álmodik”), saját műzsáját *féltébolyodottnak* nevezi.²⁵ Továbbá figyelembe veendő, hogy Petőfi Shakespeare zsenialitásának merészségét is örültséghez hasonlítja;²⁶ *A Tisza* című közismert versében pedig az örült figurája a szabadságvágy lázadásának allegóriájává válik; s a legszélsőségesebb esetben még saját, magánemberi és polgári meggyőződését és hitét is képes közel hozni az örültség kategóriájához: „nekem meggyőződésem, hogy egyike leszek a haza megmentőinek. Meglehet, hogy e hit örültség bennem, de ha az, úgy olyan szent örültség, melyért legalább is kíméletet érdemlek minden igaz hazafitól.”²⁷

²³ A vers megjelenése után Egressy Gábor a Nemzeti Körben Tompa, Vörösmarty, Frankenburg, Petőfi és mások jelenlétében nagy sikerrel elszavalja, Petőfi maga beírja Egressy szavalókönyvébe; az országban szerte szavalják. Lásd a kritikai kiadás jegyzetében: PETŐFI Sándor *Összes Művei: Költemények (1845. augusztus – 1846)*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Budapest, Akadémiai, 2003, 401–403. – Kéziratok másolatai is ismertek.

²⁴ GYULAI Pál, *Szépirodalmi Szemle = Gy. P., Kritikai dolgozatok (1854–1861)*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 207.

²⁵ *Előszó az Összes költeményekhez*: „Nekem nem adta isten a sorsot, hogy kellemes ligetben csalóánydal, lombsusogás és patakcsörgés közé vegyítsem énekemet a csendes boldogság- vagy csendes fájdalomról. Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csatatérén; a régi szép napok holttestei, meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s csalódások boszorkánysípításai között dalol *féltébolyodottan* műzsám, mint az elátkozott királyleány az Óperenciás-tenger szigetében, melyet vadállatok és szörnyetegek őriznek”. PETŐFI Sándor *Vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, s. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Budapest, Akadémiai, 1956, 39. (kiemelés tőlem)

²⁶ III. *Richard király: Színbírálat*: „De van egy jelenés e darabban, melynél nagyobb, merészebbet nem írt Shakespeare, milyenbe bele kapni kétségbeesett örültség volna mindenkitől, csak oly korlátlan mindenható erőttől nem, mint az övé. [...] Ezt Shakespeare valamely delíriumában írhatta, mert józan ésszel még ő sem merhetett ilyenbe fogni.” *Uo.*, 41–42. – E cikk kapcsán lásd régebbi tanulmányomat: MARGÓCSY István, *Shakespeare mint a magyar romantika „védangyala” = Építész a kőfejtőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, reciti, 2010, 106–112.

²⁷ Petőfi Sándor – Kossuth Lajosnak, Debrecen, 1849. jan. 13. = PETŐFI Sándor *Levelezése, Függelék: vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok*, s. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Budapest, Akadémiai, 1964, 197.

Petőfinek e vonzalma az örülethez tökéletesen beleillik saját korának irodalmi preferenciái közé. Nem nélkülözte a korabeli teoretikus alapvetést sem: Erdélyi János, Vörösmarty kapcsán, nyíltan állást foglal az örültség pozitív megítélésének kérdésében, s a költő számára egyértelműen szükségesnek mondja, nemcsak tematikailag, hanem a költői alapviszonyt illetően is: „nincs magasztosabb állapota lelkünknek, mint mit az örültség vagy láz alatt kevesen éreznek. Az örültség dicsó eszme költőnek, mert ad bölcseségben szólania és lángnyelven, szabadon, úgy a szívhez, mint a fejhez”.²⁸ Ráadásul az örültség motívuma az 1830–40-es évek romantikus irodalmának majdhogynem központi kategóriájává nőtte ki magát. Számtalan olyan mű született, Petőfi irodalmi környezetében is, amelyekben az örültségnek az a beállítása dominált, miszerint az emberrel mint individuális, szabad egyénnel szembeállított külső, gonosz világ elviselhetetlensége okán, valamint az elszenvedett mértéktelen igazságtalanságok miatti szenvedések következményeként az örültség mintegy igazolhatóvá válik. Egyrészt képessé teszi az embert a világ egészének átlátására s ennek következtében a kétségbeesés határtalanságára, másrészt pedig megengedi neki a világgal szembeni bosszú erkölcsi jogát (vagy legalábbis a bosszú indulatának relatív jogosságát nem vonja kétségbe). Hogy *Az örült* és *A hóhér kötele* szélsőséges indulatának kontextusához csak a legközvetlenebb baráti kör azon műveit idézzem fel, melyeknek első mozgatója az örület: Pálffy Albert: *A fekete könyv*, Jókai Mór: *Hétköznapok*, Szomorú napok, Czákó Zsigmond: *Leona*, vagy kiváltképpen a *Végrendelet* című drámája (1845), melynek különlegessége abban rejlik, hogy benne – szinte teljesen példátlan módon – a főszereplő a nyílt színen örül meg!²⁹ Érdekességként végül az is megemlíthető, hogy a fiatal Szász Károly 1849-ben megkezdett „egy soha be nem

²⁸ ERDÉLYI János, *Vörösmarty Mihály Minden Munkái* = E. J., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Budapest, Akadémiai, 1991, 33.

²⁹ Csak szemléltetésként idézek fel még egy sor oly művet, amelyekben az örültség központi szerepet játszik, s amelyeknek motívikáját és szemléletét nem lehet Petőfitől távolinak vagy idegennek tartani: BAJZA József, *Ottília: Román levelekben*, Aurora, 1833, 307–372; ORMÓS Zsigmond, *Véres boszú*, Temesvár, Beichel, 1841; JÓSIKA Miklós, *Akarat és hajlam*, Pest, Heckenast, 1846; KELMENFY László (= HAZUCHA Ferenc), *Meghasonlott kedély*, Pest, Heckenast, 1846; KUTHY Lajos, *Egy alkalmi vers* = K. L., *Novellák*, V, Pest, Emich, 1844; OBERNYIK Károly, *Lengyel menekvő, Az özvegy nő, Utolsó szerelmem* (mind a negyvenes évekből) = O. K., *Szépirodalmi összes munkái*, kiad. FERENCZY József, Budapest, Lauffer Vilmos, II, 1878; FRANKENBURG Adolf, *Isten keze, Rege a sírásóról* = F. A., *Estikék*, Pest, Heckenast, 1844, I, 76–157; II, 235–249; SZENTIVÁNYI Mikó, *Ét-vivő lány* = Remény 1, szerk. KRIZA János, Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1839, 14–42; BÉRCZY Károly, *Az örült nő sziklája* = B. K., *Élet és ábránd: Novellák*, Pest, Emich, 1852, I, 70–143; REMELLAY Gusztáv, *A rom szüze, Elisa de Castro* = R. G., *Történeti beszélői*, I, Pest, Trattner–Károlyi, 1842, II, Pest, Gyurián és Bagó, 1844.; VERESS József, *Egy örült naplójából: Levelek egy megholthoz* = *Unio: zsebkönyv*, szerk. URHÁZY, Kolozsvár, Barráné és Stein, 1848, 165–173. – E művek kapcsán jegyezni meg, hogy Arany János indulatát Szilveszter „hamisított örültsége” kapcsán alighanem az is okozhatta, hogy az ő költészetében az örültségnek ily rajongó vagy lázadó felfogása nem kapott helyet, s nála az örültség rendre mint megtébozódás, mint valamely saját erkölcsi véték által kiváltott lelki zavarodottság jelenik meg, többnyire mint az isteni igazságosztásnak, azaz büntetésnek sajátos formája (*Ágnes asszony, Tetemre hívás, Éjjéli párbaj, A walesi bárdok, Tengeri-hántás*).

végzett költői beszély félét »Egy örült naplója« címűt; olyféle lett volna, mint Petőfi apostolja, mit akkor még nem ismértem³⁰

S utoljára idézném fel azt a művet, amelynek ihlető hatását *Az apostolra* aligha lehet tagadni: Hiadortól (= Jámbor Páltól) *Az örült tárczáját* (1848), amelyet Petőfi biztosan olvasott, s a hajdani konkurens ellenfélből barátta vált szerzővel biztosan meg is tárgyalt (s amelynek emléke az ötvenes–hatvanas években még nyilván élt az irodalmi társaságokban). E szélsőséges indulatokat kergető verses regényben egy velencei arisztokrata ifjú története olvasható, aki sok erkölcsi-szerelmi kaland és vívódás, bűn és bűnhődés mellett lázadóként is fellép (atyja, a dózse ellen), fel akarja lázítani a népet is, börtönbe kerül, majd mikor kiengedik a börtönből, észleli, hogy a nép (nélküle) elpusztította a dózsét, ezért tovább kalandozik, bűnözik és bűnhődik, míg végül öregemberként megtér. A történet egésze persze nem érdekes *Az apostol* szempontjából, az azonban szembeszökő (s az 50–60-as években még felidézhető volt), hogy a lázadó figurájának története, annak pozitivitása és negativitása, a megszabadulás pillanatának kétértelmősége mennyire előlegezi Szilveszter sorsát (akkor is, ha Hiador hősének élete és kalandsorozata a szabadulás után még sokáig folytatódik) – hisz még szónoklataiknak retorikája is hasonlít egymásra!³¹

Mindezek alapján talán megengedhető az a feltételezés, hogy *Az apostol* aktuális elismerése az 50–60-as években nagyon határozott körvonalakkal tudta volna a lappangó kánont a nyílt kánon közelébe hozni (vagy akár helyette uralomra hozni). Lehetséges lett volna egy olyan értelmezés, amely a 40-es évek romantikájának betetőzéseként interpretálja a művet, akár az örület kategóriájának mozgósításával, akár a

³⁰ Szász Károly, *Szász Károly (püspök) önéletrajza ifjúkoráról*, Budapesti Szemle, 1938, 731. szám, 23.

³¹ Két részletet idézek fel e műből. (Hiador más művének hatásáról Petőfire lásd tanulmányomat: MARGÓCSY István, *Petőfi és Hiador*, Irodalomtörténet, 2008/3, 402–409.) „Elöttem állt a nap, melyben kitérom / Bel-sőm a népnek; a herczeg palást / Gyémántait a porban tiprom el; / És egyszerű polgári öltözetben / Kialtom a népnek: nincs doge több! / Polgár vagyok, egyenlő, mint ti mind! – / A végső zsarnok elveszett – a végsőt / Én oltottam ki, s ő – apám vala; / Kiolttam őt, mert – zsarnok volt [...] Mi szép / Volt a szabadság álma! Oh milly / Öröm rivajjal hangzottak fülemben / A nép átokból lett áldásai! – / Azt gondolám: gyermek szerelmemet / Avval mutattam ég előtt be, hogy – / Apám megölte Mert a nép szabad lett... / Midőn az álomból fölbredék – / Sötét tömlőczben átkozám a sorsot, / Melly a népet rablánczban hagyta még. / Nem en-szabadságom sajnáltam én – / Sajnáltam egy szabad nép napjait!... / Midőn az ég elvette a napot, / S a mély sötétben elveszett szemem...” HIADOR, *Örült tárczája*, Pest, Beimel, 1848, 11.

„Éreztem a szőr-öltönyt testemen, / S a férget rajt, vigasztalóimat, / Kiket le nem löktem soha; élém / Merült az étek, s ismét jót evék, / Jól tartottam az éhes férgeket, / Hallottam az öröm-dongást fölötte. / Mind láttam ezt, midőn szabad valék! / Szememből egy örömköny hulla ki, / Hogy mind ez elmúlt – képzelet csupán. / És a legelső embert átöleltem, / Ki jött élém, s mondám: szabad vagyok! / De ő nem értett, s én elrohantam. Ezernyi gondolák szálltak felém, / Ezernyi nép hullámozott mindenütt, / S bámulva nézték nagy szakállomat. / Egyik barátom jött élém, nem ismert / És én nem bírtam megszólítani. / Öröm miatt – ijedség ráza meg – / Mi ez? barátom! meg nem ismer engem? / Ifjú valék, midőn börtönbe léptem, / És most szakállas, megtört ifjú agg, / Az élet árnya, élet romja még... / Nem tudtam merre menjek? mit tegyek? / A léget szíjjam szakadatlanúl? / Vagy a nap fényét fogja meg kezem, / Hogy többé ne szakadjon tőlem el?... / Én nem tehettem semmit, oly merőn / Álltam, szememből könnyzápor szakadt. / Azt gondolám, későn jött a szabadság! / Azt gondolám, késő az élet is!” *Uo.*, 15–16.

bosszú mozzanatának előhívásával: hiszen *Az apostol* akár olyan értelmezést is nyerhetett volna, miszerint a világmegváltás vállalkozása és kudarca nem más, mint a világ egészével szembe szálló hatalmas bosszú, amely végső soron mind istennel, mind minden hatalommal leszámol.³² Ebben a vonatkozásban *Az apostol* valamelyest párhuzamba állítható lett volna a nagy romantikus drámával, Teleki László *Kegyencével* is (1841), amelyben az egyéni sérelem csak a *teljes* világ legyőzésével vagy elpusztításával véli sorsát kompenzálhatónak: akár annak árán is, hogy a saját privát élet értelme is kockára kerül, s amelynek tragikus ironiája szintén rokonítható lett volna *Az apostol*-éval. Úgy vélem, egy ilyen lappangó lehetőség rejlik Arany László már idézett soraiban, ahol *Az apostol* mellé a Petőfi-életműből kizárólag *Az örült* kerül.

E lappangó kánon lehetősége azonban a kiegyezés után, amikor pedig a cenzurális tiltások megszűntek, nem tudott kibontakozni: a hivatalosságot nyert Gyulai-iskola nyílt kánonja oly erővel érvényesült minden fórumon, hogy még a vele szemben határozottan megfogalmazott ellenvélemények (mint például Meltzl Hugó vagy később Palágyi Menyhért kísérletei) sem nyerhettek maguknak széleskörű diskurzust, s így a még meg sem fogalmazott, vélhetőleg csak *olvasmányemlékekben* vagy *olvasmány-élményekben* kavargó véleménylehetőség lassan eloszolhatott. A magyar romantikus irodalom a hivatalos kanonizáció során nagyon rosszul járt, s igen jeles alkotók és művek sorozata maradt ki az elismerésből: így egy olyan kánon, amely minden ízében romantikusnak állíthatta volna magát, még saját kialakulására sem nyerhetett esélyt; kiváltképpen azért, mert a születő szinkrón irodalom története oly pályát kezdett leírni, amely elhajlott a hajdani romantikus kezdeményektől. Csak *Az apostolt* illetően: a megszülető új verses epika nem vett tudomást a mű radikális műfajújító tendenciáiról, az elbeszélő figurájának különlegességéről és szokatlan narrációjáról, s elsősorban az Arany János-i klasszicizáló történelmi elbeszélő költemény műfaja felé tájékozódott (például Szász Károly, Dózsa Dániel, Beöthy Zsolt), azok az epikus költők pedig, akik szinkrón tematikát dolgoztak fel, inkább a társadalmi-erkölcsi kérdések ironikus elemzése iránt érdeklődtek (Arany László, Széchy Károly, Ábrányi Emil, Vajda János).³³ S hasonlóképpen a líra 50–60-as évekbeli kibontakozása sem vett tudomást a mű képalkotásainak szélsőségeiről, a dikció vad metaforikájáról. *Az apostol* interpretációja így vagy kiszorult a kanonikus értelmezésekből, s erős kárhoztatást nyert (mint például Gyulai egyetemi előadásaiban³⁴ s később Ferenczi Zol-

³² E feltételezés közelít Szilágyi Márton újabb interpretációs javaslatához: SZILÁGYI, 194–196.

³³ Az a feltételezés, miszerint Vajda János *Alfréd regénye* című műve (1875) *Az apostol* hatását és nyomait viselné magán, teljes mértékben hiteltelen és bizonyítatlan. Lásd SIMOR András, *Vajda és Petőfi = S. A., Az ismeretlen XIX. század, avagy Petőfi holdudvara*, Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1999, 68–77.

³⁴ *Az apostol*nak „kétféle iránya van. Az első része a társadalom ellen lép fel váddal, nagyon közel jár a social-demokrata irányhoz, a második része pedig csak inkább köztársasági szellemű. [...] Az irányműveknek az az örvénye, hogy a költő élő alakok helyett csak abstractiókat rajzol, a cselekvény nem egyéb, mint egy syllogismus. [...] A hős gyermekségének rajza sokkal sikerültebb, mint midőn férfivá lesz. Különösen visszatetsző benne az, hogy még kenyerét sem tudja megkeresni... Azt sem tudjuk tulajdonképpen, hogy mit akar. A socialis republica bajnokának látszik, de eszméi felől meglehetősen homályban

tán akadémikus Petőfi-életrajzában³⁵), vagy erőteljes megszelídítésnek lett alávetve, radikalitását elhallgatták, szélsőségeit lélektani válsággal mentegették, mint például Jókai Mór:

Petőfi legelkeseredettebb lelkiállapotában írta meg nagy elbeszélő költeményét, az *'apostolt'*. Ő maga, megfosztva fegyverétől, ült a zugligeti magányban s tépte a lelkét mindent tagadó kifakadásaival. [...] Meg volt hasonlva jó barátaival, saját nemzetével, az egész emberiséggel. Ez az egész világ nem az ő számára volt alkotva. Ő ebben kivételes állást követelt magának, s azt akarta, hogy mindenki azt érezze, amit ő érez. [...] De mint költemény, méltó a szerzőjéhez. [...] Hogy mit írhatott volna még ezen *túl* Petőfi? azt nem bírom képzelettel utolérni.³⁶

A szöveg kilengéseit pedig a lírai elragadtatással próbálták elfogadhatóvá tenni: „ideális lelkesedés és kihívó türelmetlenség, a nemzeti függetlenség szenvedélyes vágya és dacos hiúság, szilaj tűz és önfeledt áldozatkészség: mindez jellemzi Petőfi politikai líráját. [...] Epikája is a *Leheltől az Apostolig* merő líra”.³⁷ E megszelídítő tendenciát látványosan illusztrálják ama rajzok, melyeket az első integer kiadás (a Díszkiadás) szövege mellé készített Székely Bertalan. A közölt három képen a következőket látjuk: lovagias udvarló jelenet romantikus kertben; szegény szobában szoptató nő, kisfiú sóvárogva nézi; sötét börtön padlóján szakállas férfi ül, fejét fogja – íme, a társadalmi problematika és a lázadásba torkolló akció mind kimarad, az érzelmes szenvedés prezentációja mellett.³⁸

S az is rendkívül jellemző, hogy az *egyetlen* önálló tanulmány, amely *Az apostolt* tárgyalja, egyrészt szükségesnek érzi, hogy a cselekményt nem kis terjedelemben ismertesse (feltételezhető lett volna, hogy Petőfi Társaság tagjai ne olvasták volna?), másrészt folyamatosan mentegetődzik, politikai és esztétikai értelemben egyaránt, a mű tárgyalásának vállalása okán:

nemcsak a hős halállal kimult költőnek, hanem egy letűnt, csaknem mythologikussá lett kornak drága hagyománya. És ha csupán ilyennek tekintjük, elnémul ajkunkon a gáncs szava, melyet a minden mellétekintet mellőző kritika kimondana. [...] A történet vette birtokába, s mellette,

hagy a költő.” *Petőfi költészete*, GYULAI Pál egyetemi előadása után Sz. L. [= Szádeczky-Kardoss Lajos] (könyvomas kézirat), Budapest, [s. n.], 1877/78, 164.

³⁵ Ferenczi a műre ily jelzőket alkalmaz: „borzalmas”, „képtelen” vagy „alapeszméjében meglehetősen zavaros” stb. FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, Budapest, Franklin, 1896, III, 226–230.

³⁶ JÓKAI, LXX.

³⁷ BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Budapest, Athenaeum, 1896, 138.

³⁸ PETŐFI Sándor *összes költeményei: Hazai művészek rajzaival díszített képes kiadás*, Budapest, Athenaeum, 1878, 114, 118, 126.

mint egetverő, megkövült óriás mellett, csendesen hullámszik tova napjaink nyugodtabb rhythmusa; [...] de az »Apostol« több, mint történeti emlék. Nagyszabásu, merész conceptioju, valódi költői mű az, mely felett nem lehet, nem szabad oly könnyen napirendre térnünk, nem, annak dacára, hogy az egész, mint politikai iránymű, az aesthetika szempontjából méltán kifogás alá esik.

Harmadrészt pedig oly végkövetkeztetésre jut, amely a mű értelmezését tökéletesen eltolja a magánéleti erényesség dicsérete felé: „leborulok a női szív nagysága előtt, és le a költőgenius előtt, ki így állítja elénk a női ideált”³⁹

Az *apostol* mindennek következtében kívül maradt a 19. század utolsó harmadának irodalmi intézményrendszeri kanonizációján – s teljes mértékben kimaradt az ezidőtájt hatalmas méretekben működő Petőfi-kultusz rituális rendjéből is: figyelemre méltó, hogy sem az ünnepi beszédek, sem pedig a Petőfihez/Petőfiről írott versek elképesztő tömege sem tartalmaz seholy egyetlen utalást sem a műre, holott egyébként a Petőfi-versekre történő utalásoknak száma végtelen, sőt még Áldor Imre 1867-es forradalmi antológiája sem említi.⁴⁰ A kiegyezés előtti lappangó kánonnak poétikai összetevői a születő irodalmiságnak romantika-ellenes beállítottsága révén tökéletesen széthullottak, s ama politikai összetevők, amelyek az elnyomás éveinek ellenzékiességében pozitív értékelést is nyerhettek, a monarchia nemzeti ideológiájának kiépülésével érvényüket veszítették, a radikális köztársaságiság és királyellenesség pedig tökéletesen kiesett az uralkodó diskurzusból. E politikai mozzanatot csak oly irányzat karolhatta fel, amely mind a monarchiával, mind a nép-nemzeti irodalmisággal szembehelyezte magát – ez pedig a szociáldemokrácia volt.⁴¹ Rendkívül tanulságos, hogy *Az apostol*nak egyetlen egy irodalmi utóregzését találhatjuk a 19. században: ez pedig az elfeledett szociáldemokrata dilettáns költő, Szentessy Gyula verses regénye, *A rajongó* (1894), amely a Szilveszter-féle életmodell aktualizálását mutatja be – érdekes módon azonban a nép-nemzeti irodalom poétikai-stilisztikai vonzásában.⁴² Egy

³⁹ NÉVY László, *Petőfi „Apostol”-a*, Petőfi Társaság Lapja, I/22. szám, 1877, 346–350.

⁴⁰ Lásd *Petőfi a magyar költők lantján: Versek Petőfiről*, szerk. ENDRÓDI Sándor, BAROS Gyula, Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társa, 1910. – *A forradalom költészete: Költemények és közlemények az 1848–49-ki szabadságharc idejéből*, szerk. ÁLDOR Imre, Pest, Heckenast, 1867. (Megjegyzendő, hogy Áldor még hivatkozhatott a királyellenes versek tiltott voltára.)

⁴¹ Figyelemre méltó, hogy az a Tolnai Lajos, aki írásaiban – Petőfi iránti szélsőséges elfogultságában – az összes irodalmárt (Gyulait, Erdélyit, Salamont, Ferenczit), aki Petőfiről nem az ő szájze szerint beszélt, a legdurvább módon dezavualta, *Az apostolról* mégis végtelenen elutasítóan nyilatkozott: „*Cosmopolita* az utolsó ízig, mint Petőfi *Apostolában*, e szerencsétlen *szocial-demokrata szörnyszülőttben*”. Lásd TOLNAI Lajos, *Arany János*, Képes Családi Lapok, 1893, máj. 14, 314–315. (kiemelés az eredetiben) – Az is tanulságos, hogy Tolnai monográfusa a fenti mondatból csak a „*kozmpolitát*” idézte, a többi kárhóztató kijelentést elhallgatta: GERGELY Gergely, *Tolnai Lajos irodalmi nézetei kritikai munkássága alapján*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1955/ 4, 436–457, az idézet: 444.

⁴² SZENTESSY Gyula, *A rajongó = Sz. Gy. összes költeményei*, kiad. a költő özvegye, Budapest, 1906.

fiatal szegény költő a külvárosban egy írnoknál lakik, ennek lányával szerelmesek lesznek; a lányt, aki csúnya, ficsúrok megalázták („egy rút leány egy fél-istent szeret”); a költő a proletártömegek előtt sztrájk-tüntetésekön szónokol (a tömeg „egy lázító ígére mozdul”), ám a csöcselék részegen zavargásba fog, rendőr-attak következik, a gyárat felgyújtják (ég a gyár: „Kábultan, szótlan bámulá Jenő: / Ki az ok itt? a csöcselék vagy ő?”); a költőt rendőr megsebesíti, betegágyán a lány ápolja, és azzal vigasztalja, hogy végül az eszme győzni fog.⁴³ A nagyon gyarló költemény híven követi a Petőfi-mű vázlatát, retorikájában is igen sok rész emlékeztet Szilveszter eszme-futtatásaira (még a természet-isten fohászkodás is imitáltatik) – csak épp a szabadság víziója itt egyértelműen munkásmozgalmi propagandává változik (vagy szűkül le). Ám a végső felszabadulás utópiája, amely itt is a távoli jövőbe tolódik el, a személyes tragédia után is dicséretes optimizmusba torkollik:

Egy jajba olvad millió panasz,
Az emberiség szörnyű jajja az,
Mely láncait csörgetve felkiált,
S avult bástyáid rázza, oh világ! [...]

De él az eszme olthatatlanul,
Csak szikra kell, és újra lángra gyúl!
Oh él az eszme benn a szivbe, agyba,
Amíg csak él egy ember elhagyatva,
Míg elnyomottak élnek, küzdenek,
A föld alattuk mindig megreteg.⁴⁴

⁴³ Néhány részlet a verses regényből: „Szívébe hit, rajongás költözött: / Beszélt az éhes munkás nép között, / Beszélt az elnyomott tömeg jogáru, / Nyomorrúl, mely ma testet, lelket árul; / Hogy miért az éhes rongyosok gazok / S jóllétben élnek mind az igazok! / Beszélt egy új dicső világról ő / Mikor nem lesz több rongyos szenvedő, / Mikor korbácshoz nyúlni senki nem mer, / S egyenlő lesz a földön minden ember...! [...] Mintha az a kopott kis szűk szoba / Egy új világnak volna temploma, / Hol diadalmas, boldog szellemárnyak / Új isteneknek tömjénezni járnak: / Zsolozsma hangja árad szerteszét, / Dicsérve új világnak kezdetét, / Mert nincs a földön árva, elhagyott. / A milliók egyforma boldogok... / S egy ifjú van a templom csarnokába / Keresztre vonva, nyílt seb oldalába, / Ki megváltotta újra a világot, / Ki eltörlé a földi szolgágot, / Ki a megváltók sorsára jutott: / Meggyilkolák megváltott boldogok!”

„Megállt és nézett hosszasan az égre. / Erőt, hatalmat mintha tőle kérne: / »Te küldtél engem, nagy hatalmas Isten, / Hogy fényed újra e világra hintsem; / Te adtál nékem szívet, észt, erőt, / Megvédeni a koldust, szenvedőt. / Képedre embert alkotál magad, / S ma dölyfös isten mindenütt akad, / Ki rúgja, tépi az alatt levőt, / S az porba hull ily istenek előtt. / Előjogok, törvények állanak / A te nevedben és te általad: / Javadból, hogy ki többet szedhetett, / Ne háborgassák éhes emberek! / Jövel, jövel, szabadság hajnala, / Testvériség, boldogság anyyala! / Esmél a nép s ha vak dühe kitör, / Hatalmat, gögöt megtör, elsöpör.« – Elhalt a szó a siket éjszakában. / Nyugodt az ég, nem ád szavára, / S ő meghajolva lassan porba görnyed, / S megcsókolá a durva, néma földet.”

⁴⁴ Csak érdekességként megemlíthető, hogy *Az apostol* egyetlen költői megidézése épp egy nagyon gyarló, bár tiszteletreméltó, Amerikában élő, dilettáns szocdem propagandista költő versében lelhető fel:

Ennyi maradt *Az apostol*nak lappangó kánonából – a nép-nemzeti iskola nyílt kánona fölényes győzelmet aratott. A hajdani lappangó kánon vizsgálata azonban talán azért lehet mégis érdekes, mert azt mutatja fel: egy műnek véletlen sorsa hogyan befolyásolhatta egy jelentős korszak irodalmi kanonizációjának a menetét. Hiszen a Gyulai Pál által kiépített nép-nemzeti koncepció, amelynek alapkövéül Petőfi életműve lett megkonstruálva, csak úgy tudott működni, hogy magát az „alapkövet” rögtön úgy alakították és szűkítették, ahogy igényeiknek megfelelt: ami nem felelt meg ezeknek az igényeknek, mindazt kihagyták, majd mikor már elhallgatni nem lehetett, inkább dezavualták. Gyulaiék eleve egy jelentős mértékben megcsonkított Petőfi-halmazra építették koncepciójukat: kihagyták a szélsőségeket, kihagyták a romantikát mint olyat, kihagyták a poétikai újításokat, amelyeket szabálysértőnek tekintettek, s e munkában kezükre játszott, hogy a Petőfi-életmű egy nem csekély részére, s egy nagyon jelentős művére úgy lehetett – külső okokból – tekinteni, mintha azok *nem is léteznének*. Amikor pedig a Gyulai-iskola országossá épült ki, tekintélye megszilárdult és hivatalossá vált, elegendő volt már a „későn” „előkerült” műveknek történeti érdekességéig semlegesítése, vagy épp esztétikai hibáztatása.

Úgy vélem tehát, ez a kanonizálás, azaz a Gyulaiék által megszerkesztett s nép-nemzetinek nevezett irodalmiság, amely később elnyerte a nemzeti klasszicizmus hitetelítő és laudatív elnevezést, *Az apostol* szinkron megismerése és elismerése *mellett* nem jöhetett volna létre: sem a nép-nemzeti kategória nem nyerhetett volna egyértelmű bizonyítást és alátámasztást Petőfi révén, sem pedig a klasszicizmus ideálja nem érvényesülhetett volna a romantika jelenlétének és hatásának tudomásulvételével.

Az apostol, mint a Petőfi-életmű *szerves* része, a maga különlegességével, szabálytalanságával, a népi és nemzeti kategóriáinak egyértelmű mellőzésével, korlátlanságával és egyenletlenségeivel együtt, meglehet, magában rejtette (volna) egy alternatív irodalomtörténeti kibontakozás lehetőségét is.

„Megírtad az apostolt; oh, hiába / Öntötted beléje egész nagy lelkedet; / Saját magyar néped nem érti lángszavad, / Bár vankosul használja költeményeidet. [...] Hős bajnok Petőfi, mégis nyugodt lehetsz, / Szegények, éhezők, milyen magad valál, / Átvették zászlódat, amelyre írva van: / A népnek telj' szabadság, a zsarnoknak halál!... Mely alatt küzdeni és meghalni vágytál, / Ím lengenek az egyszín vörös lobogók! / Amint megjósolád, két nemzet áll szemközt / Utolsó tusára: a gonoszok s a jók. // A rabszolga-népek megunták jármukat, / Gátolhatatlan halad a piros lobogó. / Óh, kiáltsd világgá, hogy ki neved szólja, / És nem küzd népjogért, az vak vagy áruló”. ABET Ádám, *Petőfi Sándorhoz* = A. Á., *Magyar levelek Amerikából*, New York, 1894, 75.

MARGÓCSY ISTVÁN
ny. egyetemi docens
Eötvös Loránd Tudományegyetem
margocsy.istvan@btk.elte.hu

The Hidden Presence of The Apostle in the 19th Century

Abstract: *The Apostle* is the most elusive work of Petőfi and its reception is just as telling as the work itself. The homogenous consensus on Petőfi's poetry was challenged by *The Apostle* as it is significantly different from the rest of the oeuvre both in terms of content and poetics. That is why this work was underrated or simply was not mentioned in the early reception; later it was merely interpreted as an ideological and poetical statement without taking into consideration the poetic inventions of the text. Moreover, the whole text was published 25 years after it had been written, therefore it could not be integrated into the image of Petőfi. This paper focuses on the presence of the text in the hidden canon of the 19th century, emphasizing that the influential folk-national style could not have come into existence without recognising *The Apostle*: the text (could have) had the potential of an alternative canonical development because of its irregularities and the obvious ignorance of the categories 'folk' and 'national'.

Keywords: Sándor Petőfi, hidden canon, Petőfi reception, Romanticism, folk-national literature

DOI: [10.37415/studia/2023/3-4/170-186](https://doi.org/10.37415/studia/2023/3-4/170-186).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

